

VU Research Portal

Rechtsbijstand bij het verdachtenverhoor

Stevens, Lonneke; Verhoeven, Willem-Jan

published in

Nederlandse Encyclopedie Empirical Legal Studies
2020

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Stevens, L., & Verhoeven, W.-J. (2020). Rechtsbijstand bij het verdachtenverhoor. In C. Bijleveld, A. Akkermans, M. Malsch, B. Marseille, & M. Smit (Eds.), *Nederlandse Encyclopedie Empirical Legal Studies* (pp. 705-738). Boom juridisch.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

25 RECHTSBIJSTAND BIJ HET VERDACHTENVERHOOR

Lonneke Stevens & Willem-Jan Verhoeven

25.1 VAN JURIDISCH VRAAGSTUK NAAR EMPIRISCHE VRAAGSTELLINGEN

Het juridische vraagstuk

Deze bijdrage vloeit voort uit een van de moeilijkste vraagstukken die de strafrechtspraktijk kent: de normering en uitvoering van het politieverhoor van de verdachte. De moeilijkheid komt in de kern voort uit het feit dat het verdachtenverhoor hét moment is waarop een (potentiële) botsing plaatsvindt tussen het belang van de waarheidsvinding – welk belang wordt geholpen door een verklarende verdachte – en het fundamentele recht van de verdachte om te zwijgen en zichzelf niet belasten.¹ Daarbovenop komt ook nog de niet makkelijk te beantwoorden vraag hoe de betrouwbaarheid van de waarheidsvinding moet worden gewaarborgd. Draagt het zwijgrecht daaraan bij, als bescherming tegen ongeoorloofde druk,² of ligt het antwoord eerder in de verhoormethoden die de politie mag gebruiken, en welke zijn dat dan?

Deze botsing van belangen en interpretaties wordt verder op scherp gezet door de vraag of de verdachte voor en tijdens het verhoor het recht zou moeten hebben om te worden bijgestaan door een raadsman. Decennialang hebben juristen hierover (principiële) discussies gevoerd (Fijnaut, 1987, 2001; Spronken, 2001), mede op basis van aannames over wat er zou gebeuren als een dergelijk recht zou worden ingevoerd (Stevens & Verhoeven, 2010a). Voorstanders meenden dat alleen de raadsman de verdachte kon helpen bij het maken van de keuze al dan niet te verklaren en om de eenmaal gekozen proceshouding tijdens het verhoor vast te houden. Ook zou de raadsman een waarborg vormen tegen het uitoefenen van ongeoorloofde druk op de verdachte (Stevens, 2005). Tegenstanders vreesden dat de nadrukkelijke aanwezigheid van de advocaat tijdens het verhoor (verhoorbijstand), dan wel zijn advies aan de verdachte voorafgaand aan dat verhoor (consultatiebijstand), zou betekenen dat de verdachte niet meer wilde praten. Het verhoor zou daarmee zijn

1 Zie art. 29 Sv en art. 6 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).

2 Zie de wetsgeschiedenis van art. 29 Sv; Stevens, 2005.

waarde verliezen als opsporingsmiddel, en bij gebrek aan (bekennende) verklaringen van de verdachte zouden minder strafbare feiten kunnen worden opgelost.

Vertaling naar empirische vraagstellingen

Vanaf 2008 werden in Nederland raadslieden, als gevolg van maatregelen ter voorkoming van gerechtelijke dwalingen alsmede door Europese ontwikkelingen,³ stukje bij beetje toegelaten tot het verhoor en kwam een Nederlands recht op bijstand voor en tijdens het verhoor steeds dichterbij. Deze ontwikkelingen zorgden voor een kennisbehoefte.⁴ Zeker nu de standpunten van voor- en tegenstanders ver uit elkaar lagen, en zeker omdat duidelijk was dat een nieuw recht in de nationale regelgeving zou moeten worden uitgewerkt en er veel discussie bestond over de reikwijdte en uitwerking daarvan (Mevis & Verbaan, 2014). Meer in het algemeen wilde men weten hoe de verhoorpraktijk zou veranderen door het recht op consultatie- en verhoorbijstand voor verdachten, en meer in het bijzonder ging het om de vraag wat de empirische houdbaarheid was van de diverse aannames die een rol speelden in het juridisch debat. Hiertoe dienden die aannames, die zien op (veranderingen in) het handelen van verdachten, verhoorders en advocaten, te worden vertaald naar vraagstellingen die door middel van empirische onderzoeksmethoden beantwoord konden worden (Elbers, Malsch, Van der Laan, Akkermans & Bijleveld, 2018).

Deze bijdrage is in de eerste plaats een verslag van het empirisch onderzoek dat is uitgevoerd naar aanleiding van de wijzigingen in de regelgeving. Dat verslag is te vinden in paragraaf 25.3. Voor een goed begrip van het empirisch onderzoek is van belang dat eerst inzicht wordt verkregen in die regelgeving zelf. Deze bespreken wij dan ook in paragraaf 25.2.⁵ In de tweede plaats trachten wij in deze bijdrage een blik vooruit te werpen. In paragraaf 25.4 gaan wij daarom in op de (mogelijke) langere termijn implicaties van het nieuw ingevoerde

3 In het bijzonder de dwaling in de Schiedammer parkmoord, zie hierover Stevens & Verhoeven, 2010a. Voor wat betreft Europese ontwikkelingen gaat het om de uitspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in de zaak Salduz (EHRM 27 november 2008, appl. nr. 36391/02, NJ 2009/214), en de Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013, betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming.

4 Die kennisbehoefte was niet geheel nieuw. Zie hiervoor o.a. de lijvige studie van Fijnaut (1987) en de moties die zijn ingediend in de naloop van de Schiedammer parkmoord: *Kamerstukken* 30300 VII, nr. 142 en *Kamerstukken II* 2006/07, 30800 VI, nr. 14.

5 Dit betreft een beschrijving van de huidige regelgeving in het Wetboek van Strafvordering. De empirische onderzoeken zijn uitgevoerd op basis van voorlopige en op sommige punten afwijkende regelgeving. De huidige regelgeving is niettemin gebaseerd op en in de kern hetzelfde als de voorlopige.

recht op rechtsbijstand voor de strafrechtspraktijk. Ten slotte besteden wij in paragraaf 25.5 aandacht aan de vragen voor toekomstig empirisch-juridisch onderzoek.

25.2 HUIDIGE REGELGEVING INZAKE RECHTSBIJSTAND BIJ VERHOOR

25.2.1 *In welke gevallen en op welke wijze wordt een advocaat (in beginsel) naar het politiebureau gestuurd?*

Op basis van het Wetboek van Strafvordering (Sv) heeft in beginsel elke verdachte die door de politie wordt verhoord het recht om voorafgaand aan het eerste politieverhoor met zijn raadsman te spreken (consultatiebijstand), en om tijdens het eerste verhoor en de daaropvolgende verhoren door zijn raadsman te worden bijgestaan (verhoorbijstand). Niet elke verdachte wordt door de wet echter in dezelfde mate in staat gesteld dan wel ondersteund om zijn beide bijstandsrechten daadwerkelijk te realiseren. De wettelijke bepalingen maken daarbij onderscheid naar de omstandigheid of de verdachte is aangehouden of niet, naar de ernst van het feit, en naar de kwetsbaarheid van de verdachte. Dit onderscheid was ook reeds te vinden in de voorlopige regeling van de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor,⁶ maar dan via een ordening van drie categorieën: A, B en C.⁷ Nu het in deze bijdrage beschreven empirisch onderzoek gericht was op die eerste praktijk en dus steeds gewag maakt van de genoemde categorieën, verwijzen wij daar ook steeds naar terug in de beschrijving van de huidige regels.

Belangrijk uitgangspunt is dat voor de verdachte die is aangehouden voor een feit waarop voorlopige hechtenis is gesteld (in zijn algemeenheid: misdrijven waarop minstens vier jaar gevangenisstraf is gesteld),⁸ een raadsman wordt geregeld en gefinancierd in het geval de verdachte desgevraagd aangeeft daar prijs op te stellen (de oude B-categorie). Daartoe stelt de hulpofficier van justitie, die heeft bevolen dat de verdachte wordt opgehouden voor onderzoek, de (Centrale piketafdeling van de) Raad voor Rechtsbijstand onverwijld in kennis van de aanhouding.⁹ Voor de verdachte die is aangehouden in verband met een misdrijf waarop twaalf jaar of meer gevangenisstraf is gesteld, en voor de kwetsbare ver-

6 *Stcrt.* 16 maart 2010, nr. 4003.

7 In het kort: kwetsbare verdachten en ernstige misdrijven zoals moord en doodslag en zedenmisdrijven) kregen via categorie A de meeste rechtsbescherming en konden geen afstand doen van het consultatierecht. In de B-categorie (misdrijven waarvoor voorlopige hechtenis is toegestaan die niet onder de A-categorie vallen) werd de rechtsbijstand door de staat georganiseerd en gefinancierd, maar konden verdachten afstand doen van dit recht. In de C-categorie (strafbare feiten waarvoor geen voorlopige hechtenis mogelijk is) kwam de rechtsbijstandsverlening voor eigen rekening.

8 Zie art. 67 Sv.

9 Art. 28b lid 2 Sv.

dachte, wordt altijd, ongevraagd, een raadsman aangewezen na kennisgeving van de hulpofficier van justitie (de oude A-categorie). In het geval een verdachte aangeeft een zelfgekozen raadsman te willen, blijft die kennisgeving achterwege. In een dergelijk geval wordt de gekozen raadsman gebeld.¹⁰

Een verdachte die wel is aangehouden maar dan voor een minder ernstig strafbaar feit (categorie C), wordt op het bureau in de gelegenheid gesteld contact op te nemen met een door hem gekozen raadsman als hij desgevraagd aangeeft dat te willen.¹¹ De verdachte die niet is aangehouden – en bijvoorbeeld wordt uitgenodigd om voor een verhoor op het bureau te komen –, wordt geacht in de periode voorafgaand aan het verhoor zelf contact te zoeken met een advocaat indien hij dat wenst.¹² Hij kan zijn raadsman dan meenemen naar het verhoor op het moment dat dat is gepland.

25.2.2 *Mededeling over en afstand van het recht op bijstand*

Een verdachte moet voorafgaand aan zijn eerste verhoor worden gewezen op zijn recht op consultatie- en verhoorbijstand. Voor de aangehouden verdachte geldt bovendien dat die mededeling schriftelijk en onverwijld na zijn aanhouding wordt gedaan.¹³ Als de verdachte het Nederlands niet of onvoldoende beheerst, moet de mededeling aan hem worden gedaan in een taal die hij begrijpt.¹⁴ Van de mededeling moet melding worden gemaakt in het proces-verbaal.¹⁵

De (voor een voorlopige-hechtenisfeit) aangehouden verdachte kan afstand doen van zijn recht op bijstand (categorie B oud). Dat volgt reeds uit het feit dat hij moet aangeven of hij prijs stelt op bijstand. Wel is het zo dat de politieambtenaar aan wie de verdachte meedeelt dat hij afstand doet, die verdachte moet inlichten over de gevolgen daarvan en hem moet mededelen dat hij van zijn beslissing kan terugkomen.¹⁶ Doet een verdachte voorafgaand aan het eerste verhoor afstand van zijn recht op bijstand, dan impliceert dat niet alleen afstand van de consultatiebijstand, maar ook afstand van de verhoorbijstand tot het moment dat de verdachte aangeeft dat hij terugkomt van zijn beslissing.

10 Art. 28c lid 1 tweede volzin en lid 2 van dezelfde bepaling. De gekozen raadsman wordt gefinancierd als hij op de piketlijst staat en in de (hiervoor beschreven) gevallen dat verdachte en zaak daarvoor in aanmerking komen.

11 Art. 28b lid 3 Sv.

12 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 40.

13 Art. 27c lid 2 en lid 3 sub b Sv.

14 Art. 27c lid 4 Sv.

15 Art. 27c lid 5 Sv.

16 Art. 28a lid 2 Sv.

Een jeugdige verdachte onder de 18 jaar kan geen afstand doen van zijn recht op bijstand.¹⁷ Voor kwetsbare verdachten en in geval van zwaardere zaken is het doen van afstand met meer waarborgen omgeven (categorie A oud). Verdachten die vanwege een psychische stoornis of verstandelijke beperking onder de categorie kwetsbaar vallen,¹⁸ en verdachten die worden verdacht van een misdrijf waarop twaalf jaar of meer gevangenisstraf is gesteld, kunnen slechts afstand doen als zij eerst met een advocaat hebben gesproken en zijn ingelicht over de gevolgen van het doen van afstand.¹⁹ Voor deze verdachten geldt dus dat steeds een raadsman naar het bureau zal komen en dat er altijd een gesprek tussen verdachte en raadsman plaats zal vinden.²⁰

25.2.3 *Op welke wijze worden consultatie- en verhoorbijstand vormgegeven?*

De verdachte voor wie op basis van de vorenstaande regeling een raadsman naar het politiebureau komt, heeft vervolgens het recht om maximaal een half uur met die raadsman te spreken voorafgaand aan zijn eerste verhoor – dit kan eventueel ook via de telefoon of een videoverbinding.²¹ De termijn van een half uur kan de hulpofficier van justitie op verzoek van raadsman of verdachte met maximaal een half uur verlengen, tenzij het belang van het onderzoek zich hiertegen verzet.

Na de consultatie kan het verhoor aanvangen en heeft de verdachte het recht om daarin te worden bijgestaan door zijn raadsman. Dat recht geldt ook voor alle vervolghoren. Om aanwezig te kunnen zijn bij het verhoor dient de (aangehouden en niet-aangehouden) verdachte of zijn raadsman een verzoek te richten aan de verhorend ambtenaar of de hulpofficier van justitie.²² Wordt de verdachte tijdens het verhoor niet bijgestaan door een raadsman, dan kan hij verzoeken dat het verhoor wordt onderbroken voor overleg met de raadsman. De verhorende ambtenaar stelt hem daartoe zo veel mogelijk in de gelegenheid,

17 Dit is een nieuwe regeling, zie *Stb.* 2019, 180 en 181 (inwerkingtreding). Art. 489 lid 2 Sv luidt nu dat art. 28a Sv niet van toepassing is op jeugdigen. Aanleiding voor de wijziging zijn de Europese Richtlijn 2016/800/EU en een kritisch rapport van de Kinderombudsman ('Een nacht in de cel', zie dekindereombudsman.nl). Dit rapport ging ook over het te lang en te makkelijk vasthouden van jeugdige verdachten. De wet maakt het nu daarom makkelijker om verdachten heen te zenden als er geen advocaat beschikbaar is (bijv. in de avonduren) en hem een oproeping voor de volgende dag mee te geven.

18 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 40. Of sprake is van deze laatste categorie staat ter beoordeling van de hulpofficier van justitie.

19 Art. 28b lid 1 Sv jo. art. 28c lid 2 Sv.

20 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 40.

21 Art. 28c lid 1 Sv.

22 Art. 28d lid 1 Sv, en voor de jeugdige verdachte art. 489 lid 2 Sv. Ook de ouders of voogd van de minderjarige kunnen dat verzoek doen.

tenzij door het voldoen aan herhaalde verzoeken de orde of de voortgang van het verhoor zou worden verstoord, aldus de wet.²³

Het belang van orde tijdens het verhoor en van voortgang van het verhoor is ook zichtbaar in de wet, daar waar die stelt dat een verzoek tot onderbreking van het verhoor voor overleg met de aanwezige raadsman kan worden afgewezen indien door het voldoen aan herhaalde verzoeken de orde of de voortgang van het verhoor zou worden verstoord.²⁴ Daarnaast maakt het Besluit inrichting en orde politieverhoor heel duidelijk dat de verhoorder tijdens het verhoor de touwtjes in handen heeft en dat een raadsman zich niet al te actief moet opstellen en het risico loopt uit de verhoorkamer te worden gezet als hij zich niet aan de regels houdt.²⁵ Die regels houden in dat de raadsman geen vragen beantwoordt van de verdachte – tenzij met toestemming van de verhoorder – en dat hij in beginsel (en behoudens het hiervoor genoemde verzoek tot overleg) slechts opmerkingen mag maken direct na aanvang en direct voor afloop van het verhoor. Dat is alleen anders als de raadsman aan de verhoorder wil laten weten dat de verdachte een vraag niet begrijpt, als hij vindt dat er ongeoorloofde druk op de verdachte wordt uitgeoefend, of als de fysieke of psychische toestand van de verdachte zodanig is dat deze een verantwoorde voortzetting van het verhoor verhindert.

25.3 EMPIRISCH ONDERZOEK NAAR RECHTSBIJSTAND BIJ HET POLITIEVERHOOR

25.3.1 *Selectie empirische studies*

Deze bijdrage heeft als doel op basis van empirische bevindingen een beeld te schetsen van hoe in de Nederlandse rechtspraktijk wordt omgegaan met de regelgeving omtrent consultatie- en verhoorbijstand. Zeventien studies zijn gevonden die empirische bevindingen hierover hebben gerapporteerd. Het hier gepresenteerde overzicht is voor een groot deel gebaseerd op vijf grootschalige studies waarin de werking van de rechtsbijstandsverlening in de Nederlandse rechtspraktijk uitvoerig is geanalyseerd (Blackstock, Cape, Hodgson, Ogorodova & Spronken, 2014; Klein Haarhuis et al., 2018; Stevens & Verhoeven, 2010a; Vanderhallen, De Jong, Nelen & Spronken, 2014; Verhoeven & Stevens, 2013). Daarnaast zijn twaalf studies gevonden die empirische bevindingen op deelthema's hebben gerapporteerd. Van die laatste twaalf analyseren drie studies verhoortechnieken die tijdens

23 Art. 28d lid 2 Sv.

24 Art. 28d lid 1 Sv.

25 Besluit van 26 januari 2017, houdende regels voor de inrichting van en de orde tijdens het politieverhoor waaraan de raadsman deelneemt (Besluit inrichting en orde politieverhoor), *Stb.* 2017, 29.

het verdachtenverhoor worden gebruikt (Beune, Giebels & Taylor, 2010; Verhoeven, 2018; Verhoeven & Duinhof, 2017), en vier studies zijn gericht op de proceshouding van verdachten (Van der Boor, 1992; Van de Bunt & Rademaker, 1992; Jacobs, 2004; Wartna, Beijers & Essers, 1999). De gerapporteerde bevindingen zijn van voor de invoering van het recht op consultatie- en verhoorbijstand en bieden zodoende een vergelijkingsbasis voor de recentere bevindingen. Twee studies hebben de ZSM-werkwijze onderzocht, waarbij ook aandacht is besteed aan het gebruik van rechtsbijstand (Jacobs et al., 2015; Simon Thomas et al., 2016). Een studie heeft onderzoek gedaan naar de inverzekeringstelling (Kruize & Gruter, 2018). Deze studie is relevant omdat in de discussie over de rechtsbijstandsverlening een toename in het aantal inverzekeringstellingen als mogelijk ongewenst neveneffect werd verwacht. Eén studie is gericht op onderzoek naar de weergave van de verklaring van de verdachten in het proces-verbaal van verhoor (Malsch et al., 2015). De bevindingen van deze studie zijn relevant aangezien controle van het proces-verbaal van verhoor een belangrijk onderdeel is van de aanwezigheid van advocaten. Tot slot is een impactanalyse meegenomen van verschillen in verhoorduur tussen verhoren met en zonder advocaat (Van Plaggenhoef, Reitsma & Jongebreur, 2016). Tabel 25.1 geeft per empirische studie een korte toelichting op de onderzoeksopzet en databronnen die zijn gebruikt.²⁶ Uit de tabel kan worden afgeleid dat een groot deel van de onderzoeken gebruikmaakt van een ‘multi-method’-design, en tezamen laten de onderzoeken een breed palet aan onderzoeksmethodieken zien. Zo zijn kwalitatieve en kwantitatieve analyses uitgevoerd op basis van observaties, registraties (dossiers), interviews, focusgroepen en enquêtes. Uit de bevindingen kan een gedetailleerd beeld worden afgeleid van de wijze waarop de regelgeving, zoals die op papier is uitgedacht, in de praktijk haar uitwerking heeft gekregen. In het vervolg van deze paragraaf zullen de letters die voor de studies in tabel 25.1 staan weergegeven, worden gebruikt als bronvermelding bij het bespreken van de empirische bevindingen.

25.3.2 *Hoe wordt in de praktijk met de regelgeving omgegaan?*

Op basis van het empirisch onderzoek kan worden nagegaan of de regelgeving wordt uitgevoerd zoals bedoeld. Hiertoe was het in de eerste plaats van belang dat verdachten over

26 Het is belangrijk te vermelden dat deze studies voornamelijk de praktische gang van zaken beschrijven voor de wijziging van het Wetboek van Strafvordering. De onderzoeksbevindingen die wij bespreken, hebben dus voornamelijk betrekking op eerdere tijdelijke regelgeving. Uitzonderingen hierop zijn de *Lange-termijn monitor raadsman bij verhoor* (Klein Haarhuis et al., 2018) en het onderzoek *Vastzitten zonder straf* (Kruize & Gruter, 2018). Desalniettemin zijn de bevindingen die betrekking hebben op de eerdere tijdelijke regelgeving relevant voor het inzicht in de praktische uitwerking van de wet. Zoals wij ook in de inleiding stellen is de nieuwe wetgeving in het Wetboek van Strafvordering een voortvloeiende van die eerdere tijdelijke regelgeving en is ze bovendien grotendeels hetzelfde qua inhoud.

hun recht op rechtsbijstand werden geïnformeerd. Samen met het wijzen op het zwijgrecht is dit onderdeel van de cautie. De procedure schrijft voor dat agenten de cautie zo snel mogelijk na de aanhouding geven en dat de hulpofficier van justitie controleert of dit is gebeurd. Observaties lieten zien dat deze procedure in praktijk niet altijd werd gevolgd.^{b,p} Soms kreeg de verdachte de cautie tijdens de aanhouding, soms tijdens de voorgeleiding bij de hulpofficier van justitie, soms tijdens het verhoor en soms op meerdere momenten. Uit interviews met opsporingsambtenaren kwam naar voren dat het moment waarop de cautie werd gegeven, voornamelijk afhankelijk was van de omstandigheden van de aanhouding. Bij een hectische aanhouding werd de cautie pas later op het politiebureau gegeven.^{b,p} Uit de observaties is tevens naar voren gekomen dat de informatieverstrekking in veel gevallen summier was.^{b,p} De mededeling over het recht op rechtsbijstand bleef vaak beperkt tot een korte zin over het recht op een advocaat, gevolgd door de vraag of de verdachte daar gebruik van wilde maken. In sommige gevallen probeerden opsporingsambtenaren door aanvullende vragen vast te stellen of de verdachte de informatie daadwerkelijk begreep. Uit de observaties kwamen ook indicaties naar voren dat opsporingsambtenaren het gebruik van rechtsbijstand mogelijk probeerden te ontmoedigen. Verdachten werden niet altijd gewezen op de mogelijkheid dat zij een verzoek mochten doen tot overleg met hun advocaat.¹ Daarnaast werd vaak toegevoegd dat het voor de verdachte langer zou duren indien die gebruik zou maken van de rechtsbijstandsverlening.^{b,p} Uit interviews kwam naar voren dat er twee gedachten achter deze toevoeging zaten. De eerste gedachte was inderdaad voor alle partijen tijd te besparen door rechtsbijstandsverlening te omzeilen. De tweede gedachte was dat verdachten deze informatie nodig hadden om een weloverwogen keuze te kunnen maken al dan niet gebruik te maken van het recht op rechtsbijstand.^{5,p} Er moet nu eenmaal worden gewacht op de advocaat.

In de tweede plaats moesten opsporingsambtenaren bepalen of en in welke vorm rechtsbijstandsverlening georganiseerd diende te worden. Observaties lieten zien dat de afweging in welke categorie²⁷ een specifieke zaak in te delen voor opsporingsambtenaren complex was en voor fouten kon zorgen.^p Met name in het geval van jeugdige verdachten was het voor opsporingsambtenaren moeilijk om te bepalen of de verdachte al dan niet afstand kon doen van het recht. In de gevallen dat rechtsbijstand verleend diende te worden, werd hiervan melding gemaakt bij de piketcentrale, de voorkeursadvocaat of de gekozen advocaat. Uit observaties en interviews met opsporingsambtenaren kwam naar voren dat de rechtsbijstandsverlening meer administratie met zich bracht en ook veel extra tijd kostte.^p

27 Zie hiervoor de beschrijving van de regelgeving in par. 25.2.1.

In de derde plaats moest de rechtsbijstand daadwerkelijk worden verleend. Dit hield in dat advocaten naar het politiebureau moesten afreizen voor het verzorgen van consultatiebijstand en in daarvoor gewezen gevallen verhoorbijstand. Zowel observaties als interviews met advocaten en opsporingsambtenaren maakten duidelijk dat de rechtsbijstandsverlening moeilijk te plannen bleek.^{b,l,p} Redenen die advocaten in interviews gaven, waren het drukke werkschema en de onvoorspelbaarheid van de piketmeldingen. De niet-kostendekkende vergoedingen droegen hier volgens advocaten aan bij, omdat daardoor niet de gehele dag vrij gepland kon worden voor een piketdienst. Het gevolg was dat het soms enkele uren duurde voordat de advocaat op het politiebureau kon zijn.^{b,p}

Uit observaties, interviews en focusgroepen kwam de algemene bevinding naar voren dat de rechtsbijstandsverlening alle partijen meer tijd kostte.^{b,g,l,m,p} Dit resulteerde in enkele experimenten gericht op het reduceren van de wachttijd. Een daarvan betrof het experiment met de advocaat op het politiebureau, waardoor de wachttijd aanzienlijk kon worden teruggebracht.^P Een bijkomend voordeel bleek te zijn dat de advocaat de verdachte kon informeren over de rechten.²⁸ In interviews vertelden opsporingsambtenaren dat zij het informeren van de verdachte over de rechten niet hun expertise vonden en liever overlieten aan de advocaat.^P Ook heeft er korte tijd een pilot gelopen met het videoconsult. Hoewel anekdotisch, bleek uit informele gesprekken met advocaten dat het videoconsult niet de voorkeur had van advocaten.^P Zoals zij het zelf stelden, was het moeilijk om via een beeldscherm een vertrouwensband met een cliënt op te bouwen. Het experiment met het videoconsult binnen de ZSM-procedure²⁹ heeft meer inzicht gegeven.^c In interviews gaven advocaten aan dat zij een face-to-facegesprek belangrijk achtten als de verdachte in slechte psychische gesteldheid verkeerde of er een vertrouwensband met de verdachte opgebouwd diende te worden. Verdachten gaven in interviews aan dat zij een face-to-facegesprek fijner vonden dan een videoconsult, maar dat dit voordeel niet opwoog tegen de langere wachttijd.

De rechtsbijstandsverlening van jeugdige verdachten verdient apart vermelding. Zij worden in de regelgeving terecht beschouwd als kwetsbare verdachten die de beste rechtsbescherming moeten krijgen. Volgens geïnterviewde beleidsmakers en opsporingsambtenaren hield dit wel in dat voor jeugdigen, in het geval van relatief lichte misdrijven (zoals een winkeldiefstal), een kostbaar en tijdrovend juridisch systeem werd opgetuigd.^P Observaties en interviews met opsporingsambtenaren lieten zien dat jeugdige verdachten hierdoor

28 Engels onderzoek heeft echter laten zien dat een relatief groot deel van de verdachten in de veronderstelling was dat de advocaat van de politie was en hem daarom niet vertrouwde (Kemp & Balmer, 2010). Voor Nederland zijn hierover geen bevindingen bekend.

29 ZSM staat voor 'Zorgvuldig, Snel en op Maat' en vindt zijn oorsprong in pilots die in 2011 zijn geïnitieerd als reactie op de oplopende doorlooptijden in het strafrecht en is in 2014 als landelijke werkwijze ingevoerd (Thomas et al., 2016).

langer op het politiebureau moesten verblijven, en het vermoeden bestond dat jeugdigen mogelijk minder vaak een Halt-traject ingingen.^P Dit laatste komt volgens hen voort uit de combinatie dat een deel van de piketadvocaten ervaring met het jeugdstrafrecht ontbeert en de geneigdheid heeft een zwijgadvis te geven.³⁰ De keuze om jeugdige verdachten de meeste rechtsbescherming te geven, lijkt juridisch gezien voor de hand te liggen, maar vanuit pedagogisch oogpunt³¹ is het maar de vraag of het op de jonge verdachte in de praktijk een positieve uitwerking heeft.

25.3.3 *De verdachte en het nieuw verkregen recht*

25.3.3.1 **Maakt de verdachte gebruik van de rechtsbijstand?**

Dossieronderzoek liet zien dat alle meerderjarige verdachten in een zaak in de A-categorie consultatiebijstand kregen.^P Voor de jeugdige verdachten in de A-categorie gold dat ongeveer twee derde consultatie- en verhoorbijstand kreeg en ongeveer een derde kreeg alleen consultatiebijstand. In de B-categorie bleek iets minder dan de helft van de meerderjarige verdachten gebruik te maken van consultatiebijstand. In het geval van jeugdige verdachten maakte in de B-categorie ongeveer twee derde gebruik van de rechtsbijstand. Dit kwam overeen met observaties in twee Nederlandse steden die lieten zien dat 50% van de verdachten in veelvoorkomende zaken rechtsbijstand vroegen.^b In de C-categorie bleek nagenoeg geen van de meerderjarige verdachten gebruik te maken van de rechtsbijstand. De helft van de jeugdige verdachten in een zaak in de C-categorie maakte gebruik van rechtsbijstand, die over het algemeen door een vertrouwenspersoon werd gegeven. Uit recentere dossieronderzoek³² van na de inwerkingtreding van de nieuwe wetgeving, dat alleen naar verhoorbijstand voor meerderjarige verdachten keek, bleek dat verdachten in 83% van de A-zaken gebruikmaakten van verhoorbijstand, in B-zaken 28% en in C-zaken 31%.^g

Uit vorenstaande bevindingen komt naar voren dat in de gevallen waarin verdachten de keuze hebben al dan niet gebruik te maken van rechtsbijstand, een relatief groot deel afstand doet van het recht. Zeker gezien de eerder geconstateerde gebrekkige informatie-

30 Het Halt-traject is er kort gezegd op gericht om een jeugdige die voor het eerst in aanraking komt met de politie (voor enkele lichte vergrijpen) buiten het juridisch systeem te houden. Voorwaarde hiervoor is wel dat de jeugdige verdachte bekend het delict te hebben gepleegd (Ferwerda, Van Leiden, Arts & Hauber, 2006).

31 Het Nederlandse jeugdstrafrecht heeft een nadrukkelijke pedagogische grondslag (Weijers, 2015).

32 Dossieronderzoek van KMar-zaken (exclusief A-zaken) liet zien dat in 58% van de zaken voor het eerste verhoor consultatiebijstand was verleend en in 36% van de zaken verhoorbijstand. Uit aparte dossiers van zware zaken kwam naar voren dat in 58% van de zaken consultatiebijstand werd verleend en in 50% van de zaken verhoorbijstand (Klein Haarhuis et al., 2018).

verstrekking over de rechten roept dit de vraag op of deze verdachten weloverwogen afstand doen. De redenen van verdachten om geen gebruik te maken van het recht op rechtsbijstand bieden hier enig inzicht in. De observaties van de gang van zaken na de aanhouding en de reacties op de cautie maakten duidelijk dat sommige verdachten rechtsbijstand niet nodig vonden. Andere verdachten zagen af van rechtsbijstand omdat zij graag zo snel mogelijk naar huis wilden.^{b,p} Deze redenen werden voornamelijk gegeven door verdachten van winkeldiefstallen en bij aanhoudingen op heterdaad, gevallen waarin vaak voldoende bewijs voor handen was. Het al dan niet gebruikmaken van de rechtsbijstand hing volgens opsporingsambtenaren ook samen met het soort delict.^{b,p} In het geval het om een delict ging waar weinig straf op stond of dat relatief gemakkelijk oplosbaar was, waren verdachten eerder geneigd geen gebruik te maken van het recht. Ook waren er verdachten die weinig begrip van de situatie en het recht leken te hebben of het nut van de rechtsbijstand niet inzagen. Dit speelde vooral bij drugsverlaafden, *first offenders* en verdachten die de Nederlandse taal niet of slecht beheersten. Het kwam ook voor dat verdachten geen gebruik maakten van rechtsbijstand omdat ze een voorkeursadvocaat wilden spreken die niet op tijd aanwezig kon zijn. De belangrijkste redenen die uit het recenter dossieronderzoek van na de inwerkingtreding van de nieuwe wetgeving naar voren kwamen, waren dat verdachten verhoorbijstand niet nodig vonden of niet wilden, en dat verdachte en advocaat tijdens het consultatiegesprek besproken hadden geen verhoorbijstand te verlenen.^g

In het kader van het gebruik van de rechtsbijstand door verdachten dient ook kort stilgegaan te worden bij de ZSM-werkwijze. In 2014 is in Rotterdam, Midden-Nederland en Oost-Nederland gestart met een pilot waarin alle verdachten in ZSM-zaken voorafgaand aan het eerste verhoor via een videoverbinding een consultatiegesprek kregen. Verdachten konden dan alleen tegenover de (piket)advocaat afstand doen van hun recht op rechtsbijstand. Het veldexperiment (voor- en nameting met controleregio) liet zien dat het ‘verplichte’ consultatiegesprek ervoor leek te zorgen dat verdachten in veelvoorkomende zaken vaker gebruikmaakten van de rechtsbijstandsverlening, en in interviews gaven verdachten aan de bijstand positief te waarderen.^e

25.3.3.2 (Wat) verklaart de verdachte?

Geruime tijd voor de introductie van het recht op rechtsbijstand was al onderzoek gedaan naar de proceshouding en de verklaringsbereidheid van verdachten. Uit een studie op basis van meervoudige kamerzaken waarin getuigen verklaringen hadden afgelegd, kwam naar voren dat 88% van de verdachten bekende.^c Ander onderzoek, dat was gebaseerd op algemene recherchezaken,³³ liet zien dat 33% van de verdachten het delict ontkende.^d Op basis

33 Drugszaken, jeugdzaken, zedenzaken en delicten als winkeldiefstal, eenvoudige mishandeling en vernieling zijn niet in dit onderzoek meegenomen.

van de strafrechtmonitor werd een analyse gemaakt van strafzaken die in 1993 door het Openbaar Ministerie of de (politie)rechter waren afgedaan. In de onderzochte zaken legde 83% van de verdachten een (gedeeltelijke) bekentenis af. Van de 17% van de verdachten die geen bekentenis had afgelegd, ontkende het merendeel. Slechts een klein deel van de verdachten beriep zich consequent op het zwijgrecht.^q Het onderzoek liet ook zien dat delict- en persoonskenmerken en tactische overwegingen samenhangen met het al dan niet bekennen van het delict. Zo bleken jeugdige verdachten en *first offenders* eerder te bekennen dan respectievelijk meerderjarigen en recidivisten. Ook werden verschillen gevonden naar etnische achtergrond van de verdachten. Daarnaast werd bij zedendelicten vaker ontkend dan bij andere typen delicten. In zaken waarin veel bewijs voor handen was of waarin de verdachte op heterdaad was aangehouden, bekenden verdachten eerder dan in juridisch zwakkere zaken. In 2004 werd het onderzoek op basis van de strafrechtmonitor herhaald. Dat onderzoek liet over de jaren 1993, 1995 en 1999 zien dat het percentage bekende verdachten (82%) over het geheel genomen relatief stabiel was.^f Verder bleken ook de verschillen naar leeftijd, etnische achtergrond, 'ervaring' met het rechtssysteem, type delict en hoeveelheid bewijs relatief stabiel te zijn. Wel werden veranderingen over de tijd gevonden bij specifieke delicten die toegeschreven leken te kunnen worden aan de aard of zwaarte van het delict of aan betere bewijsmethoden.

Het recentere empirisch onderzoek probeerde de vraag te beantwoorden of het aandeel bekende verdachten zou veranderen als het recht op rechtsbijstand bij het verhoor zou worden ingevoerd. Uit een vergelijking tussen 130 dossiers uit 2008 en 130 dossiers uit 2010/2011³⁴ kwamen geen verschillen naar voren in het aandeel verdachten dat zweeg, verklaarde over algemene zaken, verklaarde over het delict en bekende.^p Uit onderzoek in moord- en doodslagzaken met een specifieke focus op de rechtsbijstandsverlening kwam naar voren dat verdachten vaker gebruik leken te maken van hun zwijgrecht in het geval zij consultatie- en/of verhoorbijstand hadden gekregen.¹ Het leek vooral het consultatiegesprek te zijn dat samenhang met het vaker gebruikmaken van het zwijgrecht. In recent onderzoek op basis van moord- en doodslagzaken – waarin alleen verhoorbijstand was meegenomen – werden geen verschillen gevonden in het gebruik van het zwijgrecht tussen verhoren met en zonder advocaat.^o De bevindingen uit beide onderzoeken suggereerden dat vooral het consultatiegesprek, waarin de advocaat de verdachte kon adviseren om te zwijgen, samenhang met veranderingen in de proceshouding en de verklaringsbereidheid van de verdachte. Geïnterviewde opsporingsambtenaren, die de geanalyseerde verhoren hadden uitgevoerd, beaamden dit.^o Zij waren van mening dat de aanwezigheid van de

34 2010/2011 betrefte de periode na de invoering van het recht op rechtsbijstand onder de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, en 2008 betrefte de vergelijkingsperiode. De zaken uit beide periodes waren gematcht op basis van soort delict en leeftijdsgroep (Verhoeven & Stevens, 2013).

advocaat tijdens het verhoor voor weinig extra veranderingen in de proceshouding van de verdachte zorgde. Een vergelijkbaar beeld kwam naar voren uit focusgroepen met opsporingsambtenaren.^m Opsporingsambtenaren hadden de indruk dat verdachten vaker op advies van hun advocaat zwegen en dat volhardender tijdens het verhoor volhielden. Tegelijkertijd merkten de opsporingsambtenaren in dezelfde focusgroepen op dat verklaringen van verdachten minder tegenstrijdigheden leken te bevatten en waarheidsgetrouwer leken te zijn dan vroeger. Geanalyseerde verhoren lieten tevens zien dat de mate waarin verdachten over de zaak verklaarden niet verschilde tussen verhoren met en zonder een advocaat.^o Wel leek de aanwezige advocaat ervoor te zorgen dat verdachten meer gericht waren op het al dan niet beantwoorden dan op het ontwijken van vragen. De onderzoekers leidden uit deze bevindingen af dat de aanwezigheid van de advocaat tijdens het verhoor mogelijk zou kunnen bijdragen aan een efficiënter verloop van de verhoren zonder dat dit ten koste zou gaan van het verkrijgen van informatie over de zaak.

25.3.4 *Verhoren de verhoorders anders?*

In het juridisch debat over de wijze waarop verhoorders dienen te verhoren, en het standpunt dat de advocaat daar invloed op heeft, spreken juristen doorgaans over het voorkomen van ‘onoorloofde druk’ (Verhoeven & Stevens, 2012). Hoewel onoorloofde druk juridisch gezien ook gericht is op het verkrijgen van waarheidsgetrouwe verklaringen, is het begrip vooral normatief. Waar geoorloofde druk ophoudt en onoorloofde druk begint, is niet concreet in de wet vastgelegd.³⁵ Het is dan ook aan de rechter om per geval te bepalen wanneer de grens wordt overschreden. Uit de jurisprudentie kan wel worden afgeleid dat naast geweld ook bedreiging, beloften, giften en gunsten, misleiding, misbruik van de verhoorsituatie of gezag en onoorloofde zedelijke druk niet zijn toegestaan (Gerritsen, 2000; Van Amelsvoort & Rispens, 2017). Het begrip onoorloofde druk behelst niet direct de vraag welke druk nu precies de waarheidsvinding in gevaar brengt. In empirisch onderzoek wordt dan ook niet zozeer gekeken naar welke druk al dan niet geoorloofd is, maar naar welke druk gepaard gaat met risico’s op een valse verklaring (Beenackers, 1998; Verhoeven, 2019). Om daar zicht op te krijgen richt het empirisch onderzoek zich op de verhoortechnieken – de concrete vragen en opmerkingen van verhoorders – die tijdens het verhoor worden gebruikt. Daarnaast wordt nagegaan hoe de verschillende verhoortechnieken, op basis van de mate waarin ze in samenhang worden gebruikt, geclassificeerd kunnen worden tot verhoorstijlen waarmee wordt gepoogd het gedrag van de verdachten te beïnvloeden (Pearse & Gudjonsson, 1999; Verhoeven, 2014).

35 Duidelijk is wel dat geweld niet is toegestaan, zo blijkt uit art. 3 EVRM, art. 7 Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten en het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing.

Internationaal gezien is veel onderzoek gedaan naar het daadwerkelijke verloop van het verdachtenverhoor. Uit deze internationale studies komt naar voren dat de verschillende manieren van verhoren, mede op basis van de mate van druk die ermee wordt opgebouwd, in twee hoofdcategorieën kunnen worden ingedeeld (zie o.a. Kassin et al., 2010; Meissner et al., 2014; Vrij, Mann & Fisher, 2006; Vrij et al., 2017). Enerzijds zijn er de beschuldigende verhoorstijlen, die uitgaan van een schuldige (bij het misdrijf betrokken) verdachte die onder druk tot een bekentenis geleid moet worden. Deze verhoorstijlen hebben een relatief groot risico op valse verklaringen. Inspelen op emoties, intimideren, manipuleren en misleiden zijn voorbeelden van beschuldigende verhoorstijlen (Kelly, Redlich, Miller & Kleinman, 2013; Pearse & Gudjonsson, 1999). Anderzijds zijn er de informatievergarende verhoorstijlen, die de nadruk leggen op een neutrale bejegening van de verdachte met zo min mogelijk verhoordruk en gericht zijn op het verkrijgen van betrouwbare informatie. Het risico op valse verklaringen is bij dit soort verhoorstijlen minder groot dan bij de beschuldigende verhoorstijlen. Het opbouwen van een werkrelatie (rapport), sympathiseren en samenwerken zijn voorbeelden van informatievergarende verhoorstijlen (Kelly et al., 2013; Pearse & Gudjonsson, 1999). In vergelijking met het internationale onderzoek is in Nederland relatief weinig empirisch onderzoek gedaan naar het daadwerkelijke verdachtenverhoor en de interactie die tussen verhoorders en verdachten plaatsvindt.³⁶

Drie Nederlandse studies hebben verhoorstijlen geanalyseerd op basis van daadwerkelijk uitgevoerde verdachtenverhoren. Het onderzoek van Beune et al. (2010) was gebaseerd op video-opnames van 27 verdachtenverhoren in zaken betreffende overtredingen. Dit onderzoek liet zien dat van de in totaal 1852 spreekbeurten³⁷ tussen de verhoorders en de verdachte *aardig zijn* het meeste werd gebruikt (9,5%), gevolgd door *rationeel argumenteren* (7,6%), de verdachte *persoonlijk intimideren* (4,3%), en de *omgeving (familie of vrienden) intimideren* (0,3%).^a De studie van Stevens en Verhoeven (2010a) was gebaseerd op 168 verdachtenverhoren in moord- en doodslagzaken. Observaties waren ten tijde van de verhoren vanuit de regiekamer³⁸ gedaan. De studie van Verhoeven en Duinhof (2017) was gebaseerd op audiovisuele opnames van 54 verdachtenverhoren in moord- en doodslagzaken. Uit beide onderzoeken kwam naar voren dat informatievergarende verhoorstijlen

36 Uitzonderingen zijn het onderzoek naar het opmaken van het proces-verbaal van de verdachtenverklaring (Komter, 2002, 2003, 2006), het onderzoek naar de invloed van culturele context op de effectiviteit van beïnvloedingsstrategieën van verhoorders (Beune, Giebels, Adair, Fennis & Van der Zee, 2009; Beune, Giebels & Sanders, 2009; Beune et al. 2010), het onderzoek naar de gevolgen van de raadsman bij het verhoor (Stevens & Verhoeven, 2010a; Verhoeven & Stevens, 2013; Verhoeven & Duinhof, 2017) en het onderzoek naar kwetsbare verdachten (Geijssen, 2018).

37 Een spreekbeurt is een enkele periode waarin de ene gesprekspartner aan het woord is zonder dat de andere gesprekspartner interrumpeert (Beune et al., 2010).

38 Een aparte kamer waarin beeld en geluid van de camera's uit de verhoorkamer kunnen worden bekeken en beluisterd (Stevens & Verhoeven, 2010a).

zoals *sympathiseren* en *de verklaring van de verdachte construeren*³⁹ gemiddeld genomen het vaakste werden gebruikt tijdens de verhoren.^{1,0} Tegelijkertijd werden ook beschuldigende verhoorstijlen gebruikt, zoals *intimideren*, *emotionele reacties uitlokken*, *misleiden* en *confronteren*. Concrete voorbeelden hiervan waren verhoorders die verdachten aanspraken op hun eergevoel, religieuze overtuiging of meer in het algemeen hun geweten. Ook deden verhoorders een beroep op de negatieve consequenties voor ouders, partners en kinderen van verdachten.

Uit de onderzoeken van Stevens en Verhoeven (2010a) en Verhoeven en Duinhof (2017) bleek tevens dat verhoorders tijdens verhoren met een advocaat minder gebruikmaken van een intimiderende verhoorstijl gericht op het uitlokken van emotionele reacties dan tijdens verhoren zonder advocaat.^{1,0} In beide onderzoeken werden ook aanwijzingen gevonden dat misleidende verhoortechnieken minder vaak werden gebruikt tijdens verhoren met advocaat in vergelijking met verhoren zonder advocaat. Beide onderzoeken lieten geen verschillen zien tussen verhoren met en zonder advocaat in het *opbouwen van een werkrelatie*, *sympathiseren*, *de verklaring construeren* en *confronteren*. Naast veranderingen in het gebruik van verhoorstijlen kan de aanwezigheid van de advocaat ook veranderingen teweegbrengen in de mogelijkheid voor opsporingsambtenaren om met verhoortechnieken de verklaringsbereidheid van verdachten te beïnvloeden. Analyses van 54 getranscribeerde verhoren lieten zien dat *emotionele reacties uitlokken* en *misleiden* minder samengingen met verklaren over de zaak als de advocaat bij het verhoor aanwezig was.⁰ Aanvullende analyses op basis van de data van Stevens en Verhoeven (2010a) lieten zien dat het gebruik van manipulerende en confronterende verhoorstijlen tijdens verhoren met advocaat niet bijdroegen aan veranderingen⁴⁰ in het verklaringsgedrag van verdachten. Tijdens verhoren zonder advocaat ging het gebruik van de manipulerende en confronterende verhoorstijlen samen met veranderingen naar meer verklaringsbereidheid.ⁿ De bevindingen van beide studies waren indicaties voor het minder effectief zijn van beschuldigende verhoorstijlen (*emotionele reacties uitlokken*, *manipuleren*, *misleiden* en *confronteren*) bij het verkrijgen van een verklaring in het geval een advocaat bij het verhoor aanwezig was.^{1,0} Tot slot kan ook het langdurig verhoren als vorm van druk uitoefenen worden beschouwd, met een risico op valse bekentenissen (Drizin & Leo, 2004). Verschillende empirische onderzoeken hebben hier aandacht aan besteed. Zowel uit onderzoek op basis van registratiegegevens en dossiers^{5,1} als uit onderzoek op basis van observaties van verhoren^{1,0} waren geen signi-

39 Komt overeen met het verhaal van de verdachte centraal stellen en free recall (Boon, Odinot, Horselenberg & Geijssen, 2016).

40 Het betrof veranderingen van zwijgen bij de start van het verhoor en verklaren over persoonlijke zaken aan het einde van het verhoor en veranderingen van verklaren over persoonlijke zaken bij de start van het verhoor naar verklaren over de zaak aan het einde van het verhoor (Verhoeven, 2018).

ficante verschillen naar voren gekomen in de gemiddelde verhoorduur met en zonder advocaat.⁴¹ Uit observaties van verhoren kwam tevens naar voren dat de advocaat er wel voor leek te zorgen dat er voldoende pauze werd gehouden.¹

25.3.5 Hoe vult de advocaat zijn rol in?

In het empirisch onderzoek is ook aandacht besteed aan de vraag hoe de advocaat de nieuw verkregen rol invult. Hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen de invulling van het consultatiegesprek en de invulling van de aanwezigheid tijdens het verhoor. Uit twee onderzoeken kwam zowel uit observaties als uit interviews met advocaten naar voren dat de invulling van het consultatiegesprek afhing van de informatie die de verdachte gaf, van het soort zaak, van de ervaring van de verdachte met het justitiële systeem en of de verdachte meerderjarig of minderjarig was.^{b,p} Het consultatiegesprek was gericht op het bespreken van de rechten, de procedures (verhoor en mogelijk inverzekeringstelling) en mogelijke proceshoudingen. Ook werd besproken wat er volgens de verdachte was gebeurd. Daarnaast adviseerde de advocaat over wat wel en wat niet te verklaren, om het proces-verbaal goed te controleren en alleen te ondertekenen als het overeenkomt met de verklaring. Uit interviews met advocaten kwam nog naar voren dat zij verdachten erop wezen de politie niet zomaar te vertrouwen.^b Tijd om meer te bespreken was er volgens advocaten niet, wat er mogelijk voor zorgde dat consultatiegesprekken vaak niet langer duurden dan 20 minuten (blijkens observaties).^{b,p} Uit interviews met advocaten^{b,p} en focusgroepen met advocaten^m kwam tevens naar voren dat de informatie over de gronden van de verdenking, de omstandigheden van de arrestatie en de inhoud van de zaak veelal beperkt was. Daarbij werd die informatie niet of te laat, in ieder geval niet voor het consultatiegesprek, met de advocaat gedeeld. Dezelfde bevinding kwam naar voren uit het onderzoek naar de ZSM-werkwijze.^k Een deel van de advocaten zei hierdoor regelmatig cliënten te adviseren om te zwijgen, hoewel dit niet in het belang van de cliënt hoefde te zijn.^{b,m,p}

De advocatuur heeft altijd duidelijk gemaakt dat de wijze waarop hun rol tijdens het verhoor was uitgewerkt te weinig ruimte bood om adequaat rechtsbijstand te verlenen.⁴² Dit zou ervoor kunnen zorgen dat advocaten tijdens het verhoor meer ruimte vragen en nemen dan dat in de regelgeving is vastgelegd. Observaties lieten zien dat in veelvoorkomende

41 Plaggenhoef et al. (2016) en Klein Haarhuis et al. (2018) hebben ook informatie over de bijzondere opsporingsdiensten (Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD), de inlichtingen- en opsporingsdienst van de Inspectie SZW (I-SZW-IOD), van de Inspectie Leefomgeving en Transport (ILT-IOD), van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA-IOD) en de Rijksrecherche) en de Koninklijke Marechaussee in hun analyses meegenomen.

42 Zie hiervoor bijv. het interview met enkele advocaten in het *Advocatenblad* van 11 mei 2007, 'Bij het politieverhoor: "Wat zit ik daar te doen"'.

zaken, waarin ‘weinig op het spel staat’, advocaten zich over het algemeen terughoudend opstelden.^{b,p} In het geval van jeugdige verdachten kregen advocaten meer ruimte van verhoorders en mochten zij vragen verduidelijken, naast de verdachte plaatsnemen en het proces-verbaal van de verklaring meelesen.^p Ook uit observaties van verhoren ten tijde van het experiment dat van 2008 tot en met 2010 heeft gelopen,⁴³ namen advocaten in enkele gevallen actief deel aan het verhoor door de verdachte advies te geven of door te vragen om overleg.¹ Interviews met opsporingsambtenaren, maar ook observaties, maakten duidelijk dat advocaten dit deden op momenten waarop een zwijgende of moeizaam verklarende verdachte het moeilijk had en de druk werd opgebouwd. Advocaten grepen dan in op basis van het pressieverbod. Ze verstoorden daarmee het verhoorproces, wat door betrokken verhoorders werd ervaren als het hinderen van de waarheidsvinding.¹ Observaties en interviews met advocaten en opsporingsambtenaren maakten duidelijk dat dit zorgde voor de nodige frustratie over en weer.^{b,p} Focusgesprekken maakten inzichtelijk dat de frustraties voor een deel waren toe te schrijven aan het gebrek aan wederzijds vertrouwen.^m

Eerder onderzoek had laten zien dat het proces-verbaal van verhoor in veel gevallen slechts beperkt overeenkwam met de daadwerkelijke verklaring van de verdachte.ⁱ Met het recent geïntroduceerde gebruik van *vraag-antwoord-pv's* is daar wel verandering in gekomen. Met deze manier van verslaglegging wordt de verklaring vollediger vastgelegd dan voorheen, maar de vorm is nog steeds sterk samenvattend. De kwaliteit van het proces-verbaal van de verklaring wordt mogelijk ook verbeterd door de bij het verhoor aanwezige advocaat. Observaties en interviews lieten zien dat advocaten hun aanwezigheid gebruikten om het proces-verbaal van de verklaring te controleren.^{b,l,p} Hiertoe schreven zij mee tijdens het verhoor, wat ervoor leek te zorgen dat verhoorders meer aandacht besteedden aan het opstellen van het proces-verbaal. Dit is overigens alleen mogelijk in de gevallen dat tijdens het verhoor direct een proces-verbaal werd opgemaakt, wat niet altijd het geval bleek te zijn.¹ Dit vraagt om het direct uittypen van het verslag tijdens het verhoor, hetgeen een storende werking kan hebben (Malsch, De Keijser, De Gruijter, Komter & Elffers, 2012).

25.3.6 Ongewenste neveneffecten

Het is bekend dat nieuwe regelgeving of aanpassing van bestaande regelgeving kan resulteren in neveneffecten (Swanborn, 2007). Het empirisch onderzoek heeft inzicht gegeven in ongewenste neveneffecten van de rechtsbijstandsverlening. Uit observaties en interviews met opsporingsambtenaren kwam naar voren dat jeugdige verdachten door de rechtsbij-

43 Tijdens dit experiment hadden alle verdachten van moord-/doodslagzaken in Amsterdam en Rotterdam de mogelijkheid om een advocaat bij het verhoor aanwezig te hebben.

standsverlening voor een relatief licht vergrijp (zoals een winkeldiefstal) langer en soms ook 's nachts op het politiebureau dreigden te moeten verblijven.^P Dit is, gezien de impact die de aanhouding en insluiting op een jeugdige verdachte kan hebben, een niet wenselijk neveneffect. Daarnaast liet dossieronderzoek⁴⁴ zien dat het aantal Halt-verwijzingen na invoering van de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor lager lag dan voor de invoering.^P De precieze oorzaak hiervoor was niet eenduidig vast te stellen,⁴⁵ maar de daling zou op twee manieren aan de invoering van het recht op rechtsbijstand bij het verhoor gerelateerd kunnen zijn.^P Mogelijk leggen minder jeugdige verdachten door de rechtsbijstandsverlening een (bekennende) verklaring af. Zeker wanneer niet in het jeugdstrafrecht gespecialiseerde advocaten de jeugdige verdachten in zaken met weinig bewijs het advies geven om te zwijgen,⁴⁶ een bevinding die uit observaties en interviews met advocaten naar voren kwam.^P Een tweede oorzaak kan worden afgeleid uit interviews met opsporingsambtenaren. Daaruit kwamen indicaties naar voren dat jeugdige verdachten, in het geval van lichte vergrijpen, vaker met een reprimande naar huis werden gestuurd om zodoende de rechtsbijstandsverlening, en de daarmee gepaard gaande wachttijden, te omzeilen.^P

Observaties en interviews met opsporingsambtenaren hebben ook laten zien dat de rechtsbijstandsverlening voor extra (niet opsporingsgerichte) activiteiten zorgde, die door de politie moesten worden verricht gedurende de 6-uurstermijn.^P Het betrof communicatie met advocaten of de piketcentrale en het administreren van de verschillende handelingen. Daarnaast ging een deel van de 6-uurstermijn verloren door het wachten op de advocaat. De politie kon dus minder tijd van de 6-uurstermijn besteden aan het opsporingsonderzoek, wat ervoor kon zorgen dat de 6-uurstermijn vaker overschreden dreigde te worden. In de gevallen waar een overschrijding van de 6-uurstermijn dreigde, had de politie twee mogelijkheden om verder te gaan. De politie kon de verdachte heen zenden en op een later moment uitnodigen voor verhoor. De politie kon er ook voor kiezen om de verdachte in verzekering te stellen en zodoende meer tijd te creëren voor het opsporingsonderzoek, resulterend in meer inverzekeringstellingen. Empirisch onderzoek op basis van BVH-gegevens van de politie liet een toename zien in het aantal inverzekeringstellingen vanaf de periode dat verdachten het recht op rechtsbijstand hadden gekregen.^{g,h} Hiermee is niet vastgesteld of dit verband causaal is, waardoor het alleen een indicatie vormt voor het

44 Voor de periode voor de invoering van de Aanwijzing is 2008 genomen, voor de periode na de invoering is 2010/2011 genomen.

45 Zo laat ook het aantal aangehouden en het aantal verhoorde jongeren een dalende trend zien sinds 2007 (Berger & Van der Kroon, 2011). De daling in Halt-verwijzingen zou dus onderdeel uit kunnen maken van een algemene neergaande trend in het aantal jongeren dat in aanraking komt met politie en justitie (Verhoeven & Stevens, 2013).

46 Wat een voorwaarde is om in aanmerking te komen voor een Halt-traject.

ongewenste neveneffect dat de opsporingsbevoegdheid in verzekeringstelling vaker wordt gebruikt in gevallen waar dit niet nodig zou moeten zijn.

25.4 IMPLICATIES VAN HET ONDERZOEK VOOR WETGEVING, BELEID EN RECHTSPRAAK

De empirische onderzoeken naar raadsman en verhoor zijn, zoals eerder aangegeven, uitgevoerd in een periode waarin het recht van de verdachte op bijstand rondom het verhoor experimenteel was dan wel, naar aanleiding van Europese invloeden, vorm was gegeven in tijdelijke rechtspraak en regelgeving. Na die eerste periode van werken met en wennen aan het recht is het Wetboek van Strafvordering aangepast. De wetgever heeft bij het vormgeven van de rechten van de verdachte aldus gebruik kunnen maken van een aardige hoeveelheid wetenschappelijke kennis over de praktijk. Het is echter niet gemakkelijk vast te stellen of en op welke wijze resultaten van empirisch onderzoek naar de aanwezigheid van een advocaat voorafgaand aan en tijdens het verhoor impact hebben gehad op keuzes in regelgeving en beleid. Nu het hier een politiek gevoelig onderwerp betreft, worden keuzes wellicht niet zozeer gestuurd door wetenschappelijke kennis, maar vooral door invloeden vanuit de politiek en de samenleving. In dit politieke krachtenveld doet Europa ook mee. Binnen de Europese Unie is diverse regelgeving tot stand gekomen die Nederland diende te implementeren.

Dat gezegd hebbende, valt ons aan de huidige regelgeving toch met name op dat deze in de kern hetzelfde is gebleven als de eerste voorlopige regels die onderwerp waren van empirisch onderzoek. Er is een in beginsel ruim recht op bijstand voor iedere verdachte ingevoerd. De mogelijkheden tot realisatie van dat recht worden vervolgens gelimiteerd door de wijze van financiering en de regels inzake tijd. In de parlementaire stukken wordt op een enkel punt expliciet verwezen naar uitgevoerd empirisch onderzoek. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het kader van het bespreken van de bij de politie heersende vrees dat het verhoor steeds meer een formaliteit zal worden in plaats van een tactisch bewijsmiddel. Dit onder andere als gevolg van het feit dat verdachten (op advies van hun advocaat) alleen nog maar zullen zwijgen. De minister verwijst echter naar het genuanceerde beeld dat uit de onderzoeken naar voren komt (zie par. 25.3.3.2 hiervoor). Bovendien zal de nieuwe situatie uiteindelijk leiden tot een professionalisering bij zowel politie als advocatuur, hetgeen de kwaliteit van het verhoor ten goede komt, zo verwacht de minister.⁴⁷

⁴⁷ *Kamerstukken II 2014/15, 34157, nr. 3, p. 60-61.*

Op verschillende plekken in de parlementaire stukken worden wetgevingskeuzes gemaakt op basis van kennis van de praktijk, zonder dat naar empirisch onderzoek wordt gewezen. Nu het gaat om kennis die wel in het hiervoor beschreven onderzoek is opgetekend, en de minister geen (andere) bronnen noemt, is het enigszins onduidelijk waar die kennis op wordt gebaseerd. Het gaat dan bijvoorbeeld om de keuze de consultatietermijn van een half uur niet te verlengen, ondanks bezwaren daarover vanuit de advocatuur. Dit omdat de praktijk laat zien dat die termijn niet als bijzonder knellend wordt ervaren.⁴⁸ Een ander punt betreft de verlenging van de termijn voor het ophouden voor verhoor voor voorlopige-hechtenisfeiten naar negen uur. Dit gebeurt volgens de wetgever vanwege de ongewenste situatie dat verdachten wegens tijdgebrek steeds vaker in verzekering werden gesteld (zie hiervoor par. 25.3.6).⁴⁹ Overigens is ook het beschreven neveneffect van jeugd die te lang op het politiebureau vastzat in afwachting van een advocaat, onlangs aangepakt door de wetgever. Dit echter (ogenschijnlijk) niet direct als gevolg van inzichten in de Nederlandse praktijk, maar omdat het moest vanwege Europese regelgeving.⁵⁰ Interessant is voorts het hete hangijzer van de rol van de advocaat in de verhoorkamer. Onderzoek laat zien dat politie en advocatuur hier principieel lijnrecht tegenover elkaar staan. In de praktijk blijkt vervolgens dat advocaten zich in de minder ingewikkelde zaken terughoudend opstellen, in jeugdzaken meer ruimte krijgen, en in serieuze zaken soms meer ruimte nemen, hetgeen hen niet in dank wordt afgenomen (zie par. 25.3.5). De wetgever opereert tegen die achtergrond behoedzaam en kiest ervoor, na veel polderen zo blijkt uit de stukken, om de teugels strak te blijven houden (zie ook par. 25.2.3 over het vormgeven van de bijstand).⁵¹

Een niet onbelangrijk onderdeel van de Nederlandse empirische onderzoeken inzake het verhoor is gericht geweest op de wijze van verhoren en de verslaglegging van de verhoren, ook in de gevallen dat de raadsman aanwezig is. Dergelijk onderzoek lijkt samen te gaan met een, in de juridische regelgeving en praktijk, groeiend bewustzijn over de kwaliteit van verhoren. Zo is, onder andere met verwijzing naar het onderzoek van Malsch et al. (2015), inmiddels in de wet bepaald dat het proces-verbaal van verhoor zo veel mogelijk in vraag-en-antwoordvorm moet worden opgetekend. Ook is in de wet opgenomen dat de verdachte en de advocaat opmerkingen kunnen maken over de weergave van het verhoor in het proces-verbaal.⁵² In Stevens en Verhoeven (2010b) is beschreven dat advocaten deze mogelijkheid zagen als een belangrijke meerwaarde van hun aanwezigheid (zie ook par.

48 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 26.

49 *Kamerstukken II* 2014/15, 34159, nr. 3, p. 18-19.

50 Zie *Kamerstukken II* 2018/19, 35116, en *Stb.* 2019, 180 en 181.

51 *Kamerstukken II* 2014/15, 34157, nr. 3, p. 82 e.v.

52 Zie art. 29a lid 2 en 3 Sv. Zie inzake de totstandkoming *Kamerstukken II* 2014/15, 34159, nr. 3, p. 11-12. Zie ook memorie van toelichting bij de Vaststellingswet Boek 2 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (Het opsporingsonderzoek), p. 26.

25.3.5). Voor de wetgever is een belangrijk doel van de nieuwe bepalingen over verslaglegging dat de rechter beter in staat is te beoordelen of al dan niet sprake is van overtreding van het pressieverbod.⁵³ In dat verband is overigens wel ook de vraag relevant of in de rechtspraak ‘druk’ zeer beperkt als ongeoorloofd wordt gezien of dat daarbij wordt aangesloten bij de empirische inzichten over de risico’s van druk (en dus een ruimere interpretatie van ‘ongeoorloofd’)?

25.5 ONTWIKKELINGEN IN DE HUIDIGE PRAKTIJK EN VRAGEN VOOR TOEKOMSTIG EMPIRISCH ONDERZOEK

25.5.1 *De verdachte*

De ontwikkeling in het recht op rechtsbijstand bij het verdachtenverhoor is erop gericht de procespositie van verdachten te verbeteren. Uit het voorgaande is echter gebleken dat het perspectief van de verdachte zelf maar beperkt in het empirisch onderzoek aan bod is gekomen. Er bestaat hierdoor weinig inzicht in hoe verdachten tegen de regelgeving aankijken. Dit is een gemis, aangezien een daadwerkelijk praktische en effectieve regelgeving zou moeten betekenen dat verdachten er gebruik van kunnen én willen maken. Toekomstig empirisch-juridisch onderzoek zou dan ook gericht moeten zijn op de implicaties van de regelgeving voor verdachten. Belangrijke thema’s hierbij zijn het begrip dat verdachten hebben van de situatie waarin zij zich bevinden na hun arrestatie, van de consequenties van de keuzes die zij in de fase van het opsporingsonderzoek maken, van de rechten die zij hebben en van het belang dat hun rechten voor hen kan hebben. Zo is bijvoorbeeld inzicht in waarom verdachten afstand doen van hun rechten belangrijk, aangezien rechtspraak daar voorwaarden aan verbindt. Dit inzicht kan verduidelijken of die voorwaarden verdachten voldoende bescherming bieden tegen niet doordacht afstand doen. Onderzoek naar kwetsbare verdachten verdient daarbij speciale aandacht (Otgaar et al., 2019). Onderzoek naar de ‘Miranda warning’ in Amerika heeft laten zien dat jeugdige verdachten en verdachten met verstandelijke beperkingen een slecht begrip hebben van de rechten en de consequenties van hun keuze niet goed kunnen overzien (Kassin et al., 2010). Daarnaast kan op basis van ervaringen van verdachten ook kritisch worden gereflecteerd op de vraag of de huidige invulling van de rechtsbijstandsverlening voor alle verdachten in alle zaken daadwerkelijk resulteert in een verbeterde positie.

53 *Kamerstukken II* 2014/15, 34159, nr. 3, p. 11.

25.5.2 *De politie*

De ontwikkeling in het recht op rechtsbijstand heeft een discussie aangewakkerd over de waarde die het verdachtenverhoor voor het opsporingsonderzoek en bij de bewijsvoering heeft en in de toekomst blijft hebben. Vooral een toename van het aantal zwiigende verdachten en een afname van de effectiviteit van bestaande verhoormethoden kunnen ervoor zorgen dat het verdachtenverhoor minder vaak een verklaring oplevert (Verhoeven & Duinhof, 2017). Een mogelijk gevolg hiervan is dat de bruikbaarheid van het verdachtenverhoor als een opsporingsmiddel zal afnemen en dat de verklaring van de verdachten als bewijsmiddel in strafzaken aan belang zal inboeten. De politie zal hierop moeten reageren, wat, zoals Fijnaut (2001) al stelde, kan zorgen voor een strategische omslag in de organisatie van het politiewerk. Het gebruik van bijzondere opsporingsbevoegdheden – denk aan (forensisch-)technisch en digitaal onderzoek – kan toenemen, zodat bij de aanhouding al voldoende bewijsmateriaal beschikbaar is. Dit soort opsporingsbevoegdheden maakt vaak een grote inbreuk op de grondrechten van burgers (Van der Leij, 2012) en roept de vraag op of een toenemend gebruik ervan wenselijk is. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat voor het vergaren van bewijs vaker gebruikgemaakt zal worden van het getuigenverhoor.

Uit het empirisch onderzoek zijn al aanwijzingen voor veranderingen in de organisatie van het opsporingsonderzoek naar voren gekomen. Het verdachtenverhoor is het sluitstuk van het opsporingsproces geworden en is daarmee steeds vaker gericht op het bevestigen of ontcrachten van bewijs dat met gebruik van andere opsporingsbevoegdheden is verkregen. Onder invloed van de toenemende technologische mogelijkheden wordt dat bewijs steeds vaker visueel tijdens het verhoor aan de verdachten voorgelegd (Dekker & Feigenson, 2019; Verhoeven, Vanderveen, Van Dillen & Kruit, 2020). Deze verschuiving is echter al eerder ingezet⁵⁴ en wordt mogelijk door de invoering van het recht op rechtsbijstand (Vanderhallen et al., 2014) en technologische ontwikkelingen verder versterkt. Dat hoeft er niet voor te zorgen dat de waarde van het verhoor afneemt. Het verhoor biedt verdachten immers de mogelijkheid om hun versie van de gebeurtenissen kenbaar te maken en te reageren op het beschikbare bewijs. Vervolgonderzoek naar de inzet van bijzondere opsporingsbevoegdheden en de wijze waarop het daaruit verkregen bewijs tijdens het verhoor wordt gebruikt (steeds vaker in visuele vorm), is, gezien de voortschrijdende technologische vernieuwing in de opsporing, van belang.

54 Programma Versterking Opsporing en Vervolgging (PVOV), november 2005. Later is onder invloed van politieke druk het Experiment met de advocaat bij eerste politieverhoor uitgevoerd (*Kamerstukken II* 2006/07, 30800 VI, nr. 30).

25.5.3 De advocatuur

Het verlenen van consultatie- en verhoorbijstand kost tijd en geld. Voor een advocaat betekent dit dat niet alle gewenste bijstand voor een (niet-vermogende) verdachte gemakkelijk ingepast kan worden in de overige werkzaamheden – een aanhouding en een verhoor zijn doorgaans niet vooraf in te plannen. Het betekent bovendien dat niet alle gewenste bijstand voor een bepaalde verdachte in een bepaalde zaak van overheidswege zal worden gefinancierd. De politiek maakt daarin keuzes. Het stelsel van rechtsbijstand ligt bovendien, met het oog op het terugdringen van de kosten, voortdurend onder de loep.

De advocaat zal daarom onvermijdelijk keuzes maken in welke consultatie- en verhoorbijstand hij op welk moment op welke manier aan wie verleent. In paragraaf 25.2.5 noemden wij al het voorbeeld van de vervolghoorden. Een ander voorbeeld is de consultatie- en verhoorbijstand van een minderjarige verdachte die niet is aangehouden, maar is ontboden op het politiebureau. Deze bijstand wordt niet gefinancierd. Niettemin verlenen advocaten die bijstand (in bepaalde gevallen) toch. Zij hebben echter op die manier moeite om een financieel – en voor henzelf – gezonde praktijk draaiende te houden.⁵⁵ Binnen de advocatuur leven in dat verband zorgen over een vlucht van advocatenkantoren uit de sociale advocatuur.⁵⁶ Een belangrijke vraag voor vervolgonderzoek heeft dan ook betrekking op de bedrijfsvoering van strafrechtkantoren, groot en klein, of en in hoeverre zij gesubsidieerde rechtsbijstand in strafzaken verlenen, en welke afwegingen worden gemaakt ten aanzien van de consultatie- en verhoorbijstand in dat geheel.

Een ander punt van aandacht en onderzoek is de (meer)waarde die een advocaat kan hebben voor de kwaliteit van een verhoor, in het bijzonder in vergelijking met een audiovisuele registratie van een verhoor. Kan een toekijkende advocaat immers niet prima vervangen worden door een beeld- en geluidsopname die achteraf kan worden bekeken (Fijnaut, 2001)? Vermoedelijk valt wel het een en ander af te dingen op die een-op-een vergelijking. Het grote probleem met achteraf opnames bekijken is immers dat het kwaad dan al is geschied en dat het bovendien veel tijd vergt. Dit zorgt ervoor dat het beluisteren van geluidsopnames en het terugkijken van video-opnames doorgaans alleen in uitzonderlijke gevallen wordt gedaan. Ook is het de vraag hoe passief advocaten zich daadwerkelijk

55 Zie het voorbeeld van jeugdstrafrechtadvocaat Marije Jeltjes, die met pijn in het hart haar praktijk stopte en daarmee vele media haalde. Zie bijv. *de Volkskrant* van 9 augustus 2018, www.volkskrant.nl/mensen/prodeoadvocaat-marije-jeltjes-stopt-ermee-op-deze-manier-gaat-het-niet-meer-bc25a595. Zie ook www.mr-online.nl/minderjarige-heeft-altijd-recht-op-rechtsbijstand.

56 Zie o.a. de reactie van de NVJSA op de Monitor gesubsidieerde rechtsbijstand 2017, www.nvjsa.nl/cms/public/files/2019-02/reactie-monitor-rvr.pdf?aed9365294.

gaan opstellen, gezien de onder hen breed gedragen opvatting dat zij gedurende het verhoor mogen interrumpen en adviseren.⁵⁷ Vervolgonderzoek naar die opstelling en de invloed daarvan op het verhoor is daarom van belang, ook tegen de achtergrond dat op enig moment de aanwezigheid van een advocaat in de verhooruimte toch als normaal zal worden beschouwd.

25.5.4 *De bewijsbeslissing van de rechter*

Hoewel het onderzoek een genuanceerd beeld geeft, lijkt inmiddels in de strafrechtspraktijk de indruk te bestaan dat verdachten inderdaad vaker zwijgen, of pas met een niet-bekennende alternatieve verklaring voor het bewijs komen op het moment dat alle belastende informatie bekend is (Janssen & Van Walree, 2017). Wanneer dit beeld in zekere mate en voor bepaalde gevallen klopt,⁵⁸ moet worden onderkend dat een niet-bekennende verdachte consequenties kan hebben voor het bewijzen van de beschuldiging. Zo zal de rechter het bewijs rond moeten krijgen anders dan op basis van een bekennende verklaring. Dat betekent niet alleen dat dit bewijs in het dossier zal moeten zitten (hiervoor is al genoemd dat de politie andere opsporingsmethoden kan gaan inzetten om belastend bewijs te verzamelen; zie par. 25.5.1), maar ook dat van de rechter meer verlangd wordt wat betreft het redeneren met bewijs. Een bekennende verklaring is prettig om te hebben, omdat die meteen wijst richting een bepaalde uitleg van het overige bewijs. Zonder die uitleg zal de rechter zelf de verbanden moeten leggen tussen bijvoorbeeld sporen, gegevens en digitale data. Een belangrijke vraag voor nader juridisch en bewijstheoretisch onderzoek is dan ook hoe het recht ervoor kan zorgen dat de rechter op een gestructureerde en rationale wijze kan redeneren met indirect bewijs (Stevens, 2017). Een juridische vraag die tegen die achtergrond ook moet worden gesteld, is hoe de rechter het zwijgen van de verdachte tegen de verdachte kan gebruiken in de bewijsconstructie.⁵⁹

57 Zie bijv., met een beroep op EHRM 27 november 2018, appl. nr. 57837/09 (Soytemiz t. Turkije), het blog van 19 december 2018 'Actieve verhoorbijstand: advocaat mag interrumpen en adviseren', www.sdu.nl/blog/actieve-verhoorbijstand-advocaat-mag-interrumpen-en-adviseren.html.

58 Ook dit zal onderwerp van onderzoek moeten zijn, en dan breder dan enkel gericht op de factor 'raadsman', maar ook op een factor als het toenemende gebruik van multi-interpretabele sporen als bewijs in oude zaken met verder weinig bewijs.

59 Zie recente rechtspraak daarover in relatie tot de vraag naar medeplegen, HR 5 juli 2016, NJ 2016/413; HR 5 juli 2016, NJ 2016/420, m.nt. Rozemond.

25.6 METHODOLOGISCHE BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

Ondanks dit rijke en gedetailleerde beeld kennen de empirische onderzoeken ook hun beperkingen. Veel van de individuele onderzoeken kunnen, door selecties die zijn gemaakt naar regio of delict, niet een volledig beeld schetsen van Nederland als geheel. Dit komt mede voort uit het intensieve karakter van veldstudies met ‘multi-method’-designs, die veel tijd kosten. Een andere beperking komt voort uit het overwegend beschrijvende karakter van de onderzoeken. Gegeven de gebruikte onderzoeksopzetten kunnen geen uitspraken worden gedaan over de effecten van de nieuwe regelgeving. En hoewel de meeste onderzoeken stevig zijn ingebed in (juridische, internationale en nationale) literatuurstudies, worden aannames die tijdens het uitdenken van de regelgeving zijn gemaakt niet daadwerkelijk getoetst. Er bestaat dus nog steeds onvoldoende inzicht in de achterliggende mechanismen die verklaren *waarom* verdachten, politie en advocatuur anders zouden gaan handelen door de regelgeving, en *waarom* die verandering in handelen zou bijdragen aan een praktisch en effectief verbeteren van de rechtspositie van verdachten tijdens het verhoor. Toekomstig onderzoek zou zich ook op deze vraag dienen te richten.

LITERATUUR

- Amelvoort, A. van, & Rispen, I. (2017). *Handleiding verhoor*. Den Haag: Sdu.
- Beenackers, E.M.Th. (1998). *Bijzondere verhoormethoden: Een literatuurverkenning*. (Onderzoeksnotities WODC, nr. 6). Den Haag: WODC.
- Berger, M., & Kroon, C. van der (2011). *Een ‘paar nachtjes’ in de cel: Het VN-Kinderrechtenverdrag en het voorarrest van minderjarigen in politiecellen*. Diemen: Stenco.
- Beune, K., Giebels, E., Adair, W.L., Fennis, B.M., & Zee, K.I. van der (2009). Strategic sequences in police interviews and the importance of order and cultural fit. *Criminal Justice and Behavior*, 38(9), 934-954.
- Beune, K., Giebels, E., & Sanders, K. (2009). Are you talking to me? Influencing behavior and culture in police interviews. *Psychology, Crime & Law*, 15(7), 596-617.
- Beune, K., Giebels, E., & Taylor, P.J. (2010). Patterns of interaction in police interviews: The role of cultural dependency. *Criminal Justice and Behavior*, 37(8), 904-925.

Blackstock, J., Cape, E., Hodgson, J., Ogorodova, A., & Spronken, T. (2014). *Inside police custody: An empirical account of suspects' rights in four jurisdictions*. Cambridge: Intersentia.

Boon, R., Odinet, G., Horselenberg, R., & Geijssen, K. (2016). Van verhoor naar forensisch interview: Naar een effectieve verhoorstandaard voor de politie. *Tijdschrift voor de Politie*, 78, 20-25.

Boor, L.E.C. van der (1992). *Over getuigen, confrontaties en bewijs*. Den Haag: Ministerie van Justitie, WODC.

Borgers, M.J. (2009). Een nieuwe dageraad voor de raadsman bij het politieverhoor? *Nederlands Juristenblad*, 84, 88-93.

Bunt, H.G. van de, & Rademaker, L. (1992). *Recherchewerk in de praktijk: Een casestudy naar recherche en informatievoorziening*. Lochem: Van de Brink & co.

Dekker, M., & Feigenson, N.R. (2020). Visual presentations in Dutch police interrogations: An analysis and lessons for the United States. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, 37(2), 169-216.

Drizin, S.A., & Leo, R.A. (2004). The problem of false confessions in the post DNA world. *North Carolina Law Review*, 82, 891-1007.

Elbers, N., Malsch, M., Laan, P. van der, Akkermans, A., & Bijleveld, C. (2018). *Nationale stimuleringsactie Empirical Legal Studies*. Amsterdam: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.

Ferwerda, H.B., Leiden, I.M.G.G. van, Arts, N.A.M., & Hauber, A.R. (2006). *Halt: Het alternatief? De effecten van Halt beschreven*. Den Haag: WODC.

Fijnaut, C.J.C.F. (1987). *De toelating van raadslieden tot het politiële verdachtenverhoor*. Arnhem: Gouda Quint.

Fijnaut, C.J.C.F. (2001). De toelating van de raadsman tot het politiële verdachtenverhoor: Een status questionis op de drempel van de eenentwintigste eeuw. In M.S. Groenhuijsen & G. Knigge (red.), *Het vooronderzoek in strafzaken: Tweede interimrapport onderzoeksproject strafvordering* (p. 671-755). Deventer: Gouda Quint.

Geijssen, K. (2018). *Persons at risk during interrogations in police custody: Different perspectives on vulnerable suspects* (Diss.). Maastricht: Ipskamp Printing BV.

Gerritsen, K. (2000). (On)duidelijkheden rondom ongeoorloofde pressie in het verdachtenverhoor: Verdacht mistig. *Ars Aequi*, 49(4), 228-238.

Jacobs, G., Giessen, M. van der, Brein, E., Bayerl, P.S., Verbaan, J., & Thuis, T. (2015). *Eindrapportage werkwijze ZSM en rechtsbijstand*. (WODC, nr. 2534). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Jacobs, M. (2004). *Bekennen en ontkennen van verdachten: Een onderzoek naar de proceshouding van verdachten naar aanleiding van het wetsvoorstel strekkende tot een vereenvoudiging bewijsmotivering bij bekende verdachten*. (WODC-cahier, nr. 2). Den Haag: WODC.

Janssen, J.H., & Walree, L.C. van (2017). 'De klopt-dat'-vraag ter ziele. *Strafblad*, 2, 189-197.

Kassin, S.M., Drizin, S.A., Grisso, T., Gudjonsson, G.H., Leo, R.A., & Redlich, A.D. (2010). Police-induced confessions: Risk factors and recommendations. *Law and Human Behavior*, 34(1), 3-38.

Kelly, C.E., Redlich, A.D., Miller, J.C., & Kleinman, S.M. (2013). A taxonomy of interrogation methods. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(2), 165-178.

Kemp, V., & Balmer, N.J. (2008). *Criminal defence services: Users' perspectives* (Interimrapport). Londen: Legal Services Research Centre.

Klein Haarhuis, C.M. (m.m.v. L. van Lierop, R. Aidala, E. Beenackers, T. de Vroome, R. Damen, G. Maertens, & D. Burema) (2018). *Lange-termijn monitor raadsman bij verhoor* (WODC, nr. 2794). Den Haag: WODC.

Komter, M.L. (2002). The construction of records in Dutch police interrogations. *Information Design Journal*, 11(2/3), 201-213.

Komter, M.L. (2003). The Interactional Dynamics of Eliciting a Confession in a Dutch Police Interrogation. *Research on Language and Social Interaction*, 36(4), 433-470.

Komter, M.L. (2006). From talk to text: The interactional construction of a police record. *Research and Language and Social Interaction*, 39(3), 201-228.

Kruize, P., & Gruter, P. (2018). *Vastzitten zonder straf: Over inverzekeringstelling en schadevergoedingen op basis van artikel 89 Sv*. Den Haag: Sdu uitgevers.

Leij, J.B.J. van der (2012). Opsporingsbevoegdheden en privacy. Een internationale vergelijking. *Justitiële Verkenningen*, 38(3), 40-49.

Malsch, M., Keijser, J. de, Gruijter, M. de, Komter, M., & Elffers, H. (2012). De gevolgen van beeld en geluid voor het proces-verbaal van verdachtenverhoor. *Tijdschrift voor de Politie*, 74(10), 30-33.

Malsch, M., Kranendonk, R., Keijser, J. de, Elffers, H., Komter, M., & Boer, M. de (2015). *Kijken, luisteren, lezen: De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren*. Amsterdam: Reed Business/Politie en Wetenschap.

Meissner, C.A. Redlich, A.D., Michael, S.W., Evans, J.R., Camilletti, C.R., Bhatt, S., & Brandon, S. (2014). Accusatorial and information-gathering interrogation methods and their effects on true and false confessions: A meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 10(4), 459-486.

Mevis, P.A.M., & Verbaan, J.H.J. (2014). Legal assistance and police interrogation: (Problematic aspects of) Dutch criminal procedures in relation to European Union and the Council of Europe. *Erasmus Law Review*, 7, 175-190.

Otgaar, H., Ruiter, C. de, Rooy, D. La, Horselenberg, R., Herskowitz, I., & Geijssen, K. (2019). The burden of proof of the Dutch police: Why the scenario model continues to deliver low quality child interviews. *Applied Cognitive Psychology*, 1-3.

Pearse, J., & Gudjonsson, G. (1999). Measuring influential police interviewing tactics: A factor analytic approach. *Legal and Criminological Psychology*, 4(2), 221-238.

Plaggenhoef, W. van, Reitsma, J., & Jongebreur, W. (2016). *Analyse verhoorduur korte termijn monitor raadsman bij politieverhoor*. Barneveld: Significant.

Simon Thomas, M., Kampen, P. van, Lent, L. van, Schiffelers, M.J., Langbroek, P., & Erp, J. van (2016). *Snel, betekenisvol en zorgvuldig: Een tussenevaluatie van de ZSM-werkwijze*. (WODC, nr. 2589). Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Spronken, T.N.B.M. (2001). *Een onderzoek naar de normering van het optreden van advocaten in strafzaken*. Deventer: Kluwer.

Spronken, T.N.B.M. (2009). Ja, de zon komt op voor de raadsman bij het politieverhoor! *Nederlands Juristenblad*, 84, 94-100.

Stevens, L. (2005). *Het nemo-teneturbeginsel in strafzaken: van zwijgrecht naar containerbegrip* (Diss. Tilburg). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Stevens, L. (2017). *Onterechte vrijspraken? Hoe de rechter redeneert met een alternatief scenario van de verdachte* (Oratie Vrije Universiteit). Den Haag: Boom juridisch.

Stevens, L., & Verhoeven, W.J. (2010a). *Raadsman bij politieverhoor: Invloed van voorafgaande consultatie en aanwezigheid van raadsliden op de organisatie en wijze van verhoren en de proceshouding van verdachten*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Stevens, L., & Verhoeven, W.J. (2010b). Raadsman bij het politieverhoor vraagt om maatwerk. *Nederlands Juristenblad*, 2686-2691.

Swanborn, P.G. (2007). *Evaluëren*. Amsterdam: Boom onderwijs.

Thomas, M.S., Kampen, P. van, Lent, L. van, Schiffelers, M.-J., Langbroek, P., & Erp, J. van (2016). *Snel, Betekenisvol en Zorgvuldig: Een tussenevaluatie van de ZSM-werkwijze*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Vanderhallen, M., Jong, A. de, Nelen, H., & Spronken, T.N.B.M. (2014). *Toga's in de verhoorkamer: De invloed van rechtsbijstand op het politieverhoor*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Verhoeven, W.J. (2019). Is de advocaat bij het verhoor voldoende als waarborg tegen valse bekentenissen? *Strafblad*, 17(1), 11-18.

Verhoeven, W.J. (2018). The complex relationship between interrogation techniques, suspects changing their statement and legal assistance: Evidence from a Dutch sample of police interviews. *Policing & Society*, 28(3), 308-327.

Verhoeven, W.J. (2014). Mediëren verhoortechnieken de verandering in verklaringsbereidheid van verdachten? *Tijdschrift voor Criminologie*, 56(4), 10-38.

Verhoeven, W.J., & Duinhof, E. (2017). *Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken*. Den Haag: Sdu uitgevers.

Verhoeven, W.J., & Stevens, L. (2012). The lawyer in the Dutch interrogation room: Influence on police and suspect. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 9, 69-92.

Verhoeven, W.J., & Stevens, L. (2013). *Rechtsbijstand bij politieverhoor: Evaluatie van de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor in Amsterdam-Amstelland, Groningen, Haaglanden, Limburg-Zuid, Midden- en West-Brabant en Utrecht*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Verhoeven, W.J., Vanderveen, G., Dillen, L. van, & Kruit, S. (m.m.v. M. Hysaj) (2020). *Verbeelding in de verhoorkamer. De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding* (Politiewetenschap, nr. 117). Den Haag: Sdu uitgevers.

Vrij, A., Mann, S., & Fisher, R.P. (2006). Information-gathering vs accusatory interview style: Individual differences in respondents' experiences. *Personality and Individual Differences*, 41, 589-599.

Vrij, A., Meissner, C.A., Fisher, R.P., Kassin, S.M., Morgan, C.A., & Kleinman, S.M. (2017). Psychological perspectives on interrogation. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 927-955.

Wagenaar, W.A. (2002). False confessions after repeated interrogation: The Putten murder case. *European Review*, 10(04), 519-537.

Wartna, B., Beijers, W., & Essers, A. (1999). *Ontkennende en bekende verdachten: Over de proceshouding van verdachten van strafzaken tijdens het politieverhoor*. (Onderzoeksnotities, nr. 05). Den Haag: WODC.

Weijers, I. (2015). De terugkeer van de 'kinderlijke delinquent'? Wisselende kindbeelden in een eeuw jeugdstrafrecht. *Justitiële Verkenningen*, 41(5), 97-111.

Tabel 25.1 Overzicht van empirische studies naar rechtsbijstand bij het politieverhoor

Studie	Opzet	Databronnen	Regionale spreiding	Spreiding delicten	
a	Beune, Giebels & Taylor (2010)	Correlatief: longitudinaal	Observeren: video-opnames 27 verhoren (alle spreekbeurten) zijn gecodeerd	Centraal gelegen politie-eenheid	Diefstal met geweld, openlijke geweldpleging, huiselijk geweld, eenvoudige mishandeling en seksueel misdrijf
b	Blackstock, Cape, Hodgson, Ogorodova & Spronken (2014)	Beschrijvend	Observeren politiebureau: 11 weken grote stad en 10 weken middelgrote stad, resulterend in observatieschema's van 95 verdachten en veldnotities	Een grote stad en een middelgrote stad	Voorname-lijk veelvoorkomende criminaliteit
			Observeren advocaten: 6 weken grote stad en 7 weken middelgrote stad, resulterend in observatieschema's van 92 verdachten en veldnotities		
			Interviews: 10 politieagenten en 9 advocaten		
c	Van der Boor (1992)	Correlatief: voor- en nameting	Dossiers OM: 127 uit 1987 (voormeting) en 106 uit 1988 (nameting)	Den Haag, Dordrecht, Breda, Arnhem en Utrecht	Meervoudige kamer in eerste aanleg
d	Van de Bunt & Rademaker (1992)	Beschrijvend	Observeren: 3 maanden en 734 binnengekomen zaken, waarvan 242 door recherche in behandeling genomen	Arnhem	Algemene recherchezaken (excl. drugs, jeugd/zeden en veelvoorkomende criminaliteit)
			Interviews: 25 rechercheurs en (ex-)recherchechefs		
e	Jacobs et al. (2015)	Veldexperiment: nulmeting en pilot-/referentieregio	Registratiegegevens: gegevens van de RvR gekoppeld aan gegevens van de politie en het OM	Rotterdam, Oost-Nederland en Midden-Nederland (pilotregio's) en Zeeland/West-Brabant (referentieregio)	Meerderjarige verdachten B-zaken door RvR aangemeld bij piketadvocaat
		Beschrijvend	Interviews: 68 stakeholders		

Studie	Opzet	Databronnen	Regionale spreiding	Spreiding delicten
		Observeren: minimaal 1 dag per locatie		
f	Jacobs (2004)	Correlatief: longitudinaal	Nationaal	Algemeen beeld
		Strafrechtmonitor: jaargangen 1993 (2762 delicten), 1995 (4391 delicten) en 1999 (3151 delicten) ingeschreven strafzaken OM		
g	Klein Haarhus et al. (2018)	Beschrijvend	Nationaal	Algemeen beeld meerderjarige verdachten exclusief recherchezaken (SumMIT)
		Survey: 1009 politiemedewerkers		
		Focusgroepen: 25 deelnemers van politie en OM (4 groepen)		
		Interviews: <i>KMar</i> : gesprekken met 15 opsporingsfunctionarissen <i>BOD'en</i> : 2 FIOD, 1 I-SZW, 2 NVWA-IOD, 2 ILT-IOD en 2 Rijksrecherche <i>Advocatuur</i> : 12 gesprekken met 13 advocaten		
	Correlatief: voor- en nameting	Registratiegegevens: <i>Politie</i> : (BVH) 198.823 incidenten beleidsperiode en 35.222 incidenten nulmeting <i>RvR</i> : 115.141 meldingen beleidsperiode en nulmeting onbekend		
		Handmatig registreren: 125 verhoren in beleidsperiode door rechercheurs BOD'en (excl. Rijksrecherche)		
		Dossiers: <i>Politie</i> : 410 zaken beleidsperiode en 148 zaken nulmeting <i>KMar</i> : 364 pv's verhoor (BPS) beleidsperiode (plus 70 verhoren recherchezaken uit RBS) en 112 pv's verhoor nulmeting (BPS).		
h	Kruize & Gruter (2018)	Beschrijvend	Nationaal	Delicten waarvoor IVS is toegestaan
		Interviews: 10 hOvJ, 4 OvJ en 2 advocaten		
	Correlatief: longitudinaal	Registratiegegevens: gekoppelde bestanden van de NP, DJI, RvR en OM		
	Correlatief: vergelijk-	Dossiers: politie (BVH) 700 met IVS en 670 zonder IVS		

Studie	Opzet	Databronnen	Regionale spreiding	Spreiding delicten	
	king twee groepen				
i	Malsch et al. (2015)	Beschrijvend	Pv's en opnames van verhoor: periode I 09/1997-08/1999, periode II 10/2007-6/2008 en periode II 8/2013-2-2014	Periode I en II grote stad en periode III 2 politie-eenheden	Onbekend
		Beschrijvend	Interviews: 7 rechercheurs, 6 officieren van justitie, 5 rechters en 6 advocaten	Nationaal	Algemeen beeld
j	Van Plaggenhoef, Reitsma & Jongebreur (2016)	Beschrijvend	Registratiegegevens: BVH (7324), AVR (2442), BOD'en (86 verhooren), KMar (1030) en SumMIT (169)	Nationaal	Delicten waarvoor VH is toegelaten
k	Simon Thomas et al. (2016)	Beschrijvend	Observeren: Den Haag (4 uur) en Oost-Nederland (4 uur) en korte bezoeken in Midden-Nederland en Rotterdam	Den Haag, Oost-Nederland, Midden-Nederland en Rotterdam	ZSM-zaken
			Interviews: 3 rechters, 2 advocaten, en medewerkers OM (4), Halt (2), Veiligheidshuis (2), 3RO (1) en politie (1)	Spreiding niet bekend	
			Focusgroepen: 29 medewerkers ZSM-locaties verdeeld over 2 sessies	Nationaal (excl. Zeeland/West-Brabant)	
l	Stevens & Verhoeven (2010a)	Beschrijvend	Interviews: 12 advocaten en 28 opsporingsambtenaren	Amsterdam-Rotterdam, Haaglanden en Brabant (M/W)	Moord/doodslag
		Beschrijvend en correlatief: vergelijking twee groepen	Observeren: 168 verhooren 94 verdachten in 70 zaken (gecodeerd op het niveau van het verhoor)		
m	Vanderhalten, De Jong, Nelen & Spronken (2014)	Beschrijvend	Focusgroep-interviews: <i>Politie</i> : 9 rechercheurs, 2 docenten politieacademie en 1 recherchepsycholoog <i>Advocatuur</i> : 10 strafrechtadvocaten	Oost-Brabant (politie) Nationaal (advocatuur)	Algemeen beeld
			Expertmeeting: 4 wetenschappers met expertise op het gebied van politieverhoor	Internationaal	
n	Verhoeven (2018)	Correlatief: longitudinaal	Observeren: bewerking van de data van Stevens & Verhoeven (2010a): 168 verhooren 94 verdachten in 70 zaken (gecodeerd op het niveau van het verhoor)	Amsterdam-Amstelland, Rotterdam-Rijnmond, Haaglanden	Moord/doodslag

Studie	Opzet	Databronnen	Regionale spreiding	Spreiding delicten
			en Brabant (M/W)	
o Verhoeven & Duinhof (2017)	Beschrijvend	Interviews: 14 opsporingsambtenaren	Rotterdam en Amsterdam	Moord/doodslag
	Correlatief: longitudinaal	Observeren: video-opnames 54 verhoren 9 verdachten in 4 zaken (letterlijke transcripten gecodeerd per 5 minuten)		
p Verhoeven & Stevens (2013)	Beschrijvend	Interviews: 12 advocaten en 28 opsporingsambtenaren Observeren: 65 dagen en 520 uur	Groningen, Brabant (M/W) Brabant en Utrecht	Veelvoorkomende criminaliteit
	Correlatief: voor- en nameting	Dossiers: 130 zaken 2008 en 130 zaken na 2010/2011	Amsterdam-Amstelland, Groningen, Haaglanden, Limburg-Zuid, Brabant (M/W) en Utrecht	
q Wartna, Beijers & Essers (1999)	Beschrijvend	Strafrechtmonitor: 2374 delicten uit strafzaken in 1993 afgedaan door OM of rechter	Nationaal	Algemeen beeld

Noten: In dit overzicht zijn van de geselecteerde studies alleen de empirische bronnen meegenomen die voor deze bijdrage zijn gebruikt. Met longitudinaal wordt hier bedoeld analyses over de tijd. Dat kunnen vergelijkingen tussen verschillende jaartallen zijn, maar ook de analyse van het verloop van het verhoor.